Arab tilida kinoya san'atining o'rni va uning uslubiy-semantik xususiyatlari

Aliyev Abdulhamid

Oriental universiteti magistranti

Anotatsiya. Ushbu maqolada arab tili balog'at ilmining muhim tarmoqlaridan biri bo'lgan kinoya (al-kinaya) san'atining mohiyati, uning lisoniy va uslubiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Kinoya so'z san'ati sifatida fikrning to'g'ridan-to'g'ri emas, balki ma'no jihatdan yaqin yoki bog'liq bo'lgan boshqa ibora orqali ifodalanishini ta'minlaydi. Maqolada kinoyaning turlari, uning mubolag'a va istiora kabi boshqa badiiy vositalardan farqi, shuningdek, Qur'oni karim oyatlari, hadis matnlari va mumtoz arab adabiyoti namunalaridagi qo'llanilish o'rinlari misollar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kinoya nutqqa nafosat, ta'sirchanlik va chuqur ma'no qatlamlarini yuklash imkonini beradi, shu bilan birga muloqotda muomala odobini saqlash vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

Kalit so'zlar:balog'at, bayon ilmi, kinoya, kinoya san'ati, ta'rif, istiora, majoz, ta'rif bil-lozim, ta'rif bil-mavsuf, ta'rif bin-nisba, arab tili, mumtoz adabiyot, uslubiyat.

Annotation. This article analyzes the essence of kinaya (allusion/metonymic implication), one of the important branches of Arabic rhetoric (balagha), along with its linguistic and stylistic features. As a figure of speech, kinaya ensures that a meaning is expressed not directly but through another expression that is semantically close to or associated with it. The article examines the types of kinaya, its differences from other rhetorical devices such as hyperbole (mubalagha) and metaphor (istiara), as well as its usage in the Holy Quran, hadith texts, and classical Arabic literature, supported by examples. The research results show that kinaya allows speech to carry elegance, expressiveness, and deep layers of meaning, while also serving as a means of preserving etiquette in communication.

Keywords:rhetoric, the science of bayan, kinaya, the art of allusion, ta'rif, metaphor, figurative meaning, ta'rif bi-l-lazim, ta'rif bi-l-mawsuf, ta'rif bi-n-nisba, Arabic language, classical literature, stylistics.

Arab tili balog'at ilmi uch asosiy tarmoqdan iborat bo'lib, ular bayon, ma'oniy va badi' ilmlaridir. Bayon ilmi nutqning ma'noga eng mos va ta'sirchan shaklda ifodalanishini o'rgatadi, shu bois unda haqiqiy va majoziy ma'nolarning ifodalanish usullari, jumladan tashbeh, istiora va kinoya kabi vositalar markaziy o'rin tutadi. Ushbu vositalar orasida kinoya o'ziga xos mantiqiy-semantik tabiati bilan ajralib turadi, chunki u so'zning lug'aviy ma'nosini bevosita emas, balki unga bog'liq boshqa bir tushuncha vositasida ifodalashga asoslanadi.

Kinoyaning lug'aviy ma'nosi "yashirish", "pardalab aytish", "ishora qilish" degan tushunchalarni anglatadi. Istilohiy jihatdan kinoya — biror narsa yoki ma'noni o'z nomi bilan emas, balki unga bog'liq, undan kelib chiqadigan yoki unga yaqin bo'lgan boshqa bir lafz orqali ifodalashdir. Bunda gapiruvchi asl ma'noni yashirib, tinglovchini mantiqiy fikrlash yo'li bilan haqiqiy mazmunga yetkazadi. Bu jihati bilan kinoya nutqqa nafoslik, nazokat va estetik go'zallik baxsh etadi.

Balog'at olimlari kinoyani majoziy iboralardan farqlab, uning o'ziga xos belgisini shunda ko'rishadi: majozda asl ma'noni qo'llash mumkin emas (mahol), kinoyada esa asl ma'no ham, ko'chma ma'no ham qo'llanilishi mumkin bo'lib, faqat gapiruvchi ataylab ko'chma ma'noni afzal ko'radi. Masalan, "qo'li uzun" iborasi orqali kishining boylig'i yoki ta'sirchanligi nazarda tutilsa, bu yerda "qo'l" so'zining

haqiqiy ma'nosi inkor etilmaydi, balki undan lozim bo'lgan boshqa bir ma'no — kuch-imkoniyat anglatiladi.

Kinoya san'atining turlari

Mumtoz balog'at kitoblarida kinoya o'z ifodalanish usuliga ko'ra uch asosiy turga bo'linadi:

• Ta'rif bil-lozim (lozim ma'no orqali kinoya) — bunda biror sifat yoki holatni bevosita aytmasdan, undan zaruriy ravishda kelib chiqadigan natija yoki belgi orqali ifodalanadi. Masalan, "u uzun nayza egasi" deyish o'rniga "uning nayzasi uzun" deyish orqali kishining jasorati va jangchiligiga ishora qilinadi.

• Ta'rif bil-mavsuf (mavsuf orqali kinoya) — sifatni bevosita aytish o'rniga, shu sifat bilan mashhur bo'lgan narsa yoki shaxsni tilga olish orqali amalga oshiriladi. Masalan, "saxiylik" so'zi o'rniga "qo'li ochiq" iborasi qo'llaniladi.

• Ta'rif bin-nisba (nisbat orqali kinoya) — biror narsaning o'ziga emas, balki unga tegishli, undan ajralmas bo'lgan bir nisbat yoki holat orqali ko'rsatilishidir. Masalan, "ilm uning ko'ksida joylashgan" iborasi orqali shaxsning bilimdonligiga ishora qilinadi.

Ushbu uch tur o'rtasidagi farq, asosan, kinoya qilinayotgan ma'noning (al-makniy anhu) qaysi unsurga — sifat (sifa), zot (mawsuf) yoki nisbatga (nisba) — qaratilganligi bilan belgilanadi. Bu tasnif arab tilshunosligida kinoyaning nafaqat badiiy, balki mantiqiy-tafakkuriy jihatlarini ham tahlil qilish imkonini beradi.

Kinoyaning istiora va mubolag'adan farqi

Kinoya ko'pincha istiora (metafora) bilan chalkashtiriladi, biroq ular o'rtasida tub farq mavjud. Istiorada so'z o'z asl ma'nosidan butunlay uzilib, faqat majoziy ma'noda qo'llaniladi va asl ma'noni nazarda tutish mumkin emas. Kinoyada esa, yuqorida ta'kidlanganidek, lafzning haqiqiy ma'nosi ham, undan kelib chiqadigan ko'chma ma'no ham mantiqan to'g'ri bo'lib qolaveradi, faqat muallif kontekstga ko'ra ko'chma ma'noni nazarda tutadi.

Mubolag'a (bo'rttirish) bilan kinoyaning farqi shundaki, mubolag'ada haqiqatdan oshirib ko'rsatish maqsad qilinadi, kinoyada esa asosiy maqsad — ma'noni bevosita emas, balki bilvosita, nafis tarzda ifodalashdir. Shu bilan birga, ko'plab tilshunoslar kinoyani nutqning eng yuksak balog'at darajalaridan biri sifatida baholaydilar, chunki u tinglovchidan fikrlash, mantiqiy aloqalarni topish va ma'noni o'zlashtirish qobiliyatini talab qiladi.

Qur'on va hadis matnlarida kinoya

Kinoya san'ati Qur'oni karim tilida keng qo'llanilgan badiiy vositalardan biridir. Masalan, oilaviy munosabatlarga ishora qilingan oyatlarda er-xotin orasidagi yaqinlik haqida bevosita so'z ishlatilmasdan, "ular sizlar uchun kiyim, sizlar ham ular uchun kiyimsizlar" kabi kinoyaviy ifodalar orqali nafis uslubda bayon etiladi. Bu kabi misollar Qur'on tilining nafaqat ma'no jihatidan boy, balki uslubiy jihatdan ham yuksak darajada ekanligini ko'rsatadi.

Hadis matnlarida ham kinoya keng qo'llaniladi. Jumladan, "tili va qo'lidan musulmonlar omon bo'lgan kishi haqiqiy musulmondir" kabi hadislarda "til" va "qo'l" so'zlari orqali kishining so'zi va xatti-harakati bilan boshqalarga zarar yetkazmasligi kinoya yo'li bilan ifodalanadi. Bunday ifoda usuli diniy matnlarga xos bo'lgan ixchamlik va ma'no chuqurligini ta'minlaydi.

Mumtoz arab adabiyotida kinoyaning qo'llanilishi

Mumtoz arab she'riyati va nasrida kinoya so'z san'atining muhim unsuri sifatida faol qo'llanilgan. Shoirlar mahbubaning go'zalligini, jasur kishining qahramonligini yoki bahil insonning xasisligini bevosita ta'riflash o'rniga, ularga xos belgi-alomatlar orqali ifoda etishni afzal ko'rganlar. Masalan,

kishining bahilligi haqida gapirilganda, "uning qo'li bog'liq" yoki "dasturxoni hech qachon yoyilmaydi" kabi iboralar qo'llaniladi, bu esa to'g'ridan-to'g'ri "u baxil" deyishdan ko'ra ancha ta'sirchan va badiiy jihatdan yuksakdir.

Shuningdek, ijtimoiy munosabatlarda noxush yoki og'ir mavzularni yumshatib yetkazish zaruriyati tug'ilganda ham kinoya muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, kishining vafoti haqida "u Allohning rahmatiga ketdi" kabi iboralar qo'llanilishi, bevosita "o'ldi" so'zining o'rnini bosib, nutqqa odob va hurmat ma'nosini yuklaydi. Bu jihat kinoyaning faqat badiiy emas, balki ijtimoiy-pragmatik vazifasini ham ko'rsatadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, kinoya arab tili balog'at ilmining nozik va serqirra bo'limlaridan biri bo'lib, u nutqqa nafaqat badiiylik va ta'sirchanlik, balki chuqur mantiqiy-semantik qatlamlar ham yuklaydi. Uning ta'rif bil-lozim, ta'rif bil-mavsuf va ta'rif bin-nisba kabi turlari orqali til imkoniyatlari yanada kengayadi, fikr ifodasi nafis va serma'no tus oladi. Qur'on, hadis va mumtoz adabiyot namunalaridagi qo'llanilishi kinoyaning arab tili va madaniyatida tutgan o'rnini, shuningdek, uning muloqot odobini saqlashdagi ahamiyatini yaqqol ko'rsatadi. Shu sababli kinoya san'atini chuqur o'rganish arab tili va adabiyotini puxta egallashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Hashimiy A. Javohir ul-balog'a fil ma'oniy val-bayon val-badi'. – Bayrut: al-Maktaba al-Asriyya, 2003.
2. al-Jurjoniy Abdulqohir. Asroru-l-balog'a. – Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 2002.
3. al-Qazviniy J. al-Talxis fi ulum il-balog'a. – Bayrut: Dar al-Fikr, 1999.
4. Shidfar B.Y. Obraznaya sistema arabskoy klassicheskoy literaturi (VI-XII vv). – Moskva: Nauka, 1974.
5. Shawqiy Z. al-Balog'a tatawwur va tarix. – Qohira: Dar al-Ma'arif, 1965.
6. Ergashev J. Arab tilida balog'at san'atlari. – Toshkent: Sharq, 2020.
7. Mirtojiyev M. O'zbek tili semantikasiga kirish. – Toshkent: Universitet, 2014.